

Egy néptanító-miniszter életútjáról

I.

DR. VESZPRÉMI LÁSZLÓ SZERKESZTŐNK BESZÉLGETÉSE
HORVÁTH MÁRTON NEVELÉSTÖRTÉNETTANNAL,
A 75 ÉVE SZÜLETETT ILKU PÁL RÓL

Ha élne, most lenne 75 éves, és már 14 éve halott. A minisztérium fennállása alatt Trefort Ágoston után (aki közel 16 évig volt miniszter) ő töltött leghosszabb időt a tárca élén. Egészen pontosan 1961. szeptember 13-tól 1973. július 13-ig volt miniszter. A művelődésben 12 év alatt még a mai kritikus szemmel ítélve is jelentős változások történtek. Minisztersége alatt kezdődött meg egy „nagy kísérlet” az egész köznevelési rendszer megújítására.

Milyen családi környezetből indult el Ilku Pál?

Szegényparaszt szülők gyermekeként született Bereg megyében. A reálgimnáziumot 1931-ben fejezte be. Már középiskolás korában „Zendül az osztály” címmel regényt írt, a munkásfiatokkal titkos egyesületet alapító diákok lázadásáról szól a regény. A pozsonyi tanítóképző elvégzése után néptanító lett, Kárpátalja falusi iskoláiban tanított. Munkája során és írásaiban azokat az eszméket követte, amelyeket a felvidéki fiatalok haladó mozgalma, a Sarló fogalmazott meg. Szellemi, politikai fejlődésében nagy szerepe volt Balogh Edgárnak, a jelenleg Kolozsvárott élő egyetemi tanárnak és Fábry Zoltán írónak, a felvidéki magyarság kiemelkedő írójának. „Hét próba” című életrajzi regényében Balogh Edgár meleg szavakkal emlékszik vissza a Beregszász melletti Bulcsú községben tett látogatásra, amikor a középiskolás Ilku Pált felkeresték Fábryval, hogy megismerkedjenek a falusi szegénység világával.

Természetes, hogy ilyen előélet után a Kommunista Pártban találta meg a helyét, s 1938-tól Schönherz Zoltán irányításával szervezi a kárpátaljai magyar fiatalokat. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a felvidéki szegény fiatalok nevelésében találta meg életének értelmét.

A későbbi években vidéki tanítókkal találkozva jókedvűen mondta el, hogy csak úgy tudott eljutni a falusi iskolába tanítani, ha mindennap mezítláb kelt át a falu alatti folyón. Megható volt, amikor miniszter korában felkeresték egykori tanítványai, az egykori Szatmárbereg megyei parasztfiatalok, s közösen emlékeztek a harmincas évek szegénységére. Sokszor elmondta, hogy feleségével, a tanítónő Czabán Piroskával évekig egy vizes kamrában laktak, mert a szegény község még lakást sem tudott számukra biztosítani. Emlékszem, hogy amikor minisztersége idején a pedagógusok részére a Klebelsberg óta szinte egyedülálló kedvezményes lakásépítési feltételekért harcolt, legfőbb érve az volt, hogy „nem akarom kollégáimat olyan lakásokban látni, amilyenben tanítóként én évekig laktam”. Sajnálatos, hogy ez a lakásépítési lehetőség az elmúlt években megszűnt, következményeit csak később fogjuk igazán elszenvedni.

Milyen kapcsolata volt a haladó tanítói mozgalmakkal és Czabán Samuval?

A harmincas években családi kapcsolatba került a forradalmi tanítói mozgalom kiemelkedő alakjával, Czabán Samuval. Közismert, hogy Czabán Samu 1919-ben a Tanítók Szakszervezetének volt vezetője, s aktív szerepet vállalt a közoktatási népbiztosságon is. A két világháború között gyakori üldöztetésben volt része, de már korábban is összeütközésbe került a hatalommal, ő szervezte meg a Békés megyei szegényparaszток aratószrájkját. Czabán szerepét Győry Dezső mutatja be a „Veszedelemes ember” című regényében. Czabán Samu és Ilku Pál 1924-től együtt adta ki az Új Korszak című haladó pedagógiai lapot, amely a szociális igazságok mellett állt ki, és a tanítók fokozottabb megbecsülését követeli. Mi volt a pedagógiai programja az Új Korszaknak? Néhányat megemlítek pedagógiai programjukból: a továbbtanulás alapja a tehetség legyen, a játék és tornaórák számát kétszeresére kell emelni, minden iskolában legyen könyvtár és napköziotthon, minden iskolában biztosítani kell a tanulók részére a kísérletezés lehetőségét laboratóriumokban, demokratikus választás alapján épüljön ki a diákönkormányzat.

Hirdették, hogy a tantestületeknek a szülői értekezlettel együtt kell dönteni az oktatás-nevelés alapvető kérdéseiben. Megállapítható, hogy Ilku Pálék ismerték a szovjet iskolarendszer eredményeit, az ott folyó kísérleteket. De ismerték a haladó reformpedagógia nyugati eredményeit is. Ilku Pál már a háború előtt levelezésben állt számos nyugati haladó íróval, s így próbált tájékozódni, eligazodni az egyre bizonyultabbá váló világhelyzetben. Apósával munkájukat nem folytathatták zavartalanul, mert amikor a magyar hadsereg bevonult a felvidékre, a csendőrség mindkettőjüket, de még feleségét, Czabán Piroskát is letartóztatta.

Hogyan kezdődött az élet számára 1945-ben?

Életének ezeket a hónapjait nehéz követni, elsősorban azért, mert érdemeiről, küzdelmeiről soha nem beszélt. Nincs, és nem lesz önéletrajzunk, visszaemlékezésünk Ilku Páltól. Annyit tudunk, hogy a válságos éveket, hónapokat a Kárpátok partizánjaival élte át, de ebből soha nem költött legendát, természetesnek tartotta, hogy az új életért harcolni is kell, s vállalni kell a veszélyt.

Már 1945 januárjában Debrecenben volt, s mint kommunista író-pedagógus hozzákezdett a Magyar Kommunista Párt oktatásfejlesztési tervének kidolgozásához. A tervet megmaradt a Párttörténeti Intézet archívumában, s ma is olvasható. A tervet egészét áthatja az a gondolat, hogy a demokratikus közoktatásnak mindenben különböznie kell a korábbtól, s a pedagógusoknak olyan megbecsülésben kell részesülniük, amilyenre korábban nem volt példa. Idézzük fel néhány sorát a pályakezdő tanítóról: „A fiatal tanító, amikor tanulmányait kellene az iskolából kikerülve tovább folytatnia, amikor családot alapít, akkor kapja a legkevesebb fizetést. A Kommunista Párt ezt helytelennek tartja. Olyan kezdő fizetést kell adnia a tanítónak, hogy tanulmányainak folytatását, az életben való elhelyezkedését nehézségek nélkül oldhassa meg.”

A történelmileg örökölt kényszerek világából kivezető utat a demokratizmus megvalósulásában látja. Keresi azt a lehetőséget, amelyben a tanító a nevelésben a legnagyobb szabadságot valósíthatja meg önmaga és tanítványai számára. A tervszerint a járási tanfelügyelőt a járás tanítói választják öt évre. Minden tanító választható, aki ellen nem volt fegyelmi, akinek minősítése legalább jó, és legalább tízéves tanítói gyakorlata van. Csakis így lehet biztosítani a demokráciát, a szabadságot a nevelési szervezetben, csakis így lehet egészséges életet, friss levegőt bevinni a tanítói élet áporodott világába. Így próbálja megvalósítani azokat a pedagógiai célokat, ame-

lyekért az Új Korszak lapjain apósával, Czabán Samuval éveken át küzdött. Ma, amikor az iskolai demokráciáról mint valami új jelenségről beszélünk, nem árt emlékeztetni rá: már 1945-ben még a felügyelők közvetlen választását is elképzelhetőnek tartotta. Korabeli írásaiból, megnyilatkozásaiból érezhető, hogy felszabadult, demokratikus iskolarendszert támogatott, ahol a tanítók és tanulók egyaránt jól érzik magukat.

Milyen körülményeket talált 1958 tavaszán az akkori minisztériumban?

Először is azzal kezdem, hogy a párt Központi Bizottságának három tagja dolgozott abban az időben a minisztériumban. A miniszterasszony maga is tanító volt, jelentős munkásmozgalmi tapasztalatokkal. A mai körülményekkel összehasonlítva a minisztériumnak, az állami irányításnak óriási szerepe volt. A politikai konszolidáció számára ez jó feltételeket jelentett. A korabeli dokumentumokból megállapítható, hogy a döntéseket nagy viták előzték meg, s a döntést utána mindenki köteles volt végrehajtani és az elfogadott álláspontot képviselni. Ne legyünk elfogultak, akkor egyszerűbb is volt a helyzet, a központosított állami irányításban, amikor mindent a minisztériumban döntöttek el. Ebből aztán felemás helyzetek is következtek. A minisztériumban döntöttek például abban, hogy melyik megyében hány új napköziotthonos csoportot engedélyeznek a következő évre. Az igények természetesen meghaladták az anyagi lehetőségeket, így az igényelt keretszámnak csak a felét engedélyezték a megyéknek. A megyék egy része, a régebbi vezetők ismerték ezt a gyakorlatot, ezért kétszeresét igényelték a szükségesnek, és megkapták a felezés után is a tényleges szükségletet, a létszámot és pénzt. Aki pedig csak a valóságos szükségletet igényelte, az is csak a felét kapta, s így óriási aránytalanságok alakultak ki. Ezt csak mint érdekességet említem meg.

A minisztérium vezetői ezekben az években minden felső utasítás nélkül döntöttek a minisztérium létszámának csökkentéséről, és a megtakarított létszámot a megyei irányítás megerősítésére fordították. De nem ezek voltak a lényeges intézkedések. Az oktatáspolitikai fő törekvése ezekben az években az volt, hogy a politikai méretekben elkezdődött konszolidáció az oktatási intézményekben is megvalósuljon. Egyértelműséget és nyugodt munkafeltételeket akartak teremteni a pedagógusok számára, s okulni azokból a hibákból, amelyek oly nagy mértékben jelentkeztek az 1950-es évek első felében az oktatásban is. Az elvi, következetes magatartásnak, az egyértelműségnek hamarosan meg is mutatkoztak az eredményei.

Hogyan kezdődött az 1961-es iskolarendszer?

Előjáróban két problémát említek meg. Az egyik: az 1961-es évvel jelölt reformot nem helyes a korábbi évek előzményeitől függetlenül említeni, a másik: a 60-as évtized reformtörekvéseit aligha helyes egy-két nem sikerült pedagógiai kezdeménnyel azonosítani. A korszak dokumentumaiból tudjuk, hogy a tudományos és iskolai közvéleményt 1954-től foglalkoztatta a munkára nevelés, a politéchnikai képzés. Jóború Magda akkori miniszterhelyettes néhány korszakos értékű írása igazolja, hogy már akkor keresték a munkára nevelés új formáit. Indokoltá tette ezt az is, hogy az egyetemek felvételi keretszámának csökkentése után egyre nagyobb lett azoknak a tanulóknak a száma, akik érettségi után munkába állottak.

A falusi pedagógusok országos konferenciája 1955 őszén drámai erővel követelte a közoktatás új alapokra helyezését. Hozzáteszem, hogy a nevelők lelkesedése, tenni akarása, az új feladatokkal való azonosulása ebben az időben volt a legerősebb. Kár, hogy nem tudtuk ezt „átmenteni” a következő évtizedre. Az általános iskolák számára

1956 őszén új tantervet vezettek be, amelyben helyet kapott a munkára nevelés is. Az akkori Pedagógiai Tudományos Intézet irányításával először került sor a tantervek kísérleti kipróbálására. Az akkori politikai helyzetben, a fokozódó bizonytalanságok között ez nem volt kis teljesítmény.

Az 1961-ben felerősödött reformfolyamat tehát nem minden előzmény nélküli. Nem is beszéllek arról, hogy ezekben az években valamennyi szocialista országban erőteljes reformmozgalom indult az iskolarendszer megújítására. A kísérleti gimnáziumok igazgatóinak 1959-ben megtartott értekezletén a jelenlévők arról vitatkoztak, hogy a többi országokhoz képest a reformtörekvések megvalósításában egy lépéssel hátrányban is vagyunk.

Ha vizsgáljuk a korszak tudományos irodalmát, arról is meggyőződhetünk, hogy a reformtörekvések nem az akkori tudomány ellenére valósultak meg, 1960-tól kezdve folyamatosan jelentek meg nem a „központ által megrendelt” tanulmányok; Kiss Árpád, Nagy Sándor, Szarka József, Székely Endréné, Faludi Szilárd tollából, amelyek megpróbálták tisztázni a reform pedagógiai, pszichológiai összetevőit. 1961 júniusában háromnapos tankönyvírói konferenciát hívtak össze annak eldöntésére, hogy milyen tankönyvekre van szükség a következő időszakban. Ezen a vitán próbálták egyeztetni a tudomány, a tankönyvírás és az iskolai tanulók érdekeit. Az új szellemben megírt tankönyvek egy része igazolja az újító szándékok eredményességét.

Természetesen ebben az időben is voltak viták, és ellenvélemények is elhangzottak. Feleslegesnek tartották az érettségi vizsgákat, szóvá tették a túlzott iskolai megkötéseket, és bírálták az iskolai oktató-nevelő munka alacsony színvonalát. Az ezek megszüntetésére irányuló törekvések, szándékok erőteljesen szóba kerültek az 1961-ben felgyorsult reform megvalósítása során is, de külön kellene vizsgálni, hogy miért nem sikerült akkor ezekben a kérdésekben radikálisabb fordulatot elérni. Mi az oka annak, hogy ezek a pedagógiai problémák azóta is leggyakrabban jelszavak maradnak.

Milyen szerepe volt Ilku Pálnak az 1961-es országgyűlésen és az oktatási törvény előkészítésében?

Mint miniszter, ő terjesztette a törvény tervezetét az országgyűlés elé. Mindenekelőtt szükséges érzékelteni a kor általános hangulatát és az akkori társadalmi-politikai viszonyokat. A történettudományi kutatásokból ismert, hogy a társadalmi-politikai konszolidáció ezekben az években sikeresen valósult meg. Megjelent a Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja, amely azt a lehetőséget csillogtatta meg valamennyi szocialista ország számára, hogy együtt fogunk eljutni a kommunizmusba. Ma már tudjuk, hogy az oda vezető út jóval hosszabb és ellentmondásosabb lesz számunkra is. De a korszak megítélésében nem hagyható figyelmen kívül, hogy 1961. augusztus 20-án az alkotmánynap ünnepségek elnökségében ott állt a Hősök terén Gagarin, a világ első űrhajója, akinek személyes teljesítménye egy társadalmi rendszer, egy iskolarendszer eredményeivel is magyarázható. A szovjet oktatási rendszer akkori eredményei a vezető tőkés országok oktatáspolitikusait is elismerésre kényszerítették. Ez a légkör csak tovább erősítette a reformtörekvéseket, s talán hozzájárult egy olyan felfogás megerősödéséhez is, amely a lehetségesnél gyorsabbnak ítélte az előrehaladást, az új eredmények létrehozását.

Az országgyűlés az 1961-es őszi ülésén tűzte napirendre az új oktatási törvény vitáját, s a vitában 17-en szólaltak fel. A hozzászólók egyértelműen támogatták a törvény elfogadását. Neves közéleti emberek járultak hozzá progresszív gondolataikkal a törvény elfogadásához. Urbán Ernő Kossuth-díjas író a mezőgazdasági szakemberképzés növelését javasolja. Bognár József akadémikus már akkor az egyetemi hall-

gatók létszámának emelését kéri. Bognár Rezső akadémikus a logikus gondolkodás fejlesztését várja a törvény megvalósulásától. A vitára azért tartom szükségesnek utalni, hogy érzékeltessem: az oktatási reform s annak alapelvei nem egy íróasztalokból álló, zárt világban születtek. Vannak tudományos, közéleti előzményei, és egyenesen következett a konszolidációs törekvésekből, a kor fejlődésének nagy perspektíváiból.

Voltak-e az oktatási kormányzatnak kialakult pedagógiai elvei a törvény megvalósítására?

Félek, hogy itt csak általánosságokat tudok mondani, dehát mentsegemre szolgáljon: azóta is visszatérő problémák ezek. Abban az időben alapvető cél volt, hogy az iskolának a gyermek második otthonává kell válnia. Az iskola belső életét úgy kell megszervezni, hogy a gyermek jól érezze ott magát, értse munkájának, tanulásának célszerűségét, s aktív részese legyen az iskolai életnek. A minisztérium vezetői is vallották, hogy korszerű oktató-nevelő munkát csak korszerű, szocialista nevelési és oktatási módszerekkel lehet megvalósítani. A nevelés elsősorban nem a szóbeli ráhatások következtében vezet eredményre, hanem az értelmi ráhatásokat is felhasználva, a tanulók tevékenységében, életének pedagógiai megszervezésében, az erkölcsi viszonylatok gyakorlásában.

A hivatalos tanügyi dokumentumok egyértelműen megfogalmazták, hogy az eredményes nevelőmunka feltétele a gyermek személyiségének megismerése. Csak a személyiség ismeretének birtokában képes a pedagógus megválasztani a legeredményesebb nevelési módszereket. A nevelőmunka folyamatában el kell jutni annak felismeréséhez, hogy egyéni boldogulásuk egybeesik a közösség boldogulásával, és csak azon keresztül valósulhat meg. Nem akarok senkit megtéveszteni; a felsorolt elvek nem egy pedagógiai tankönyv címszavai, hanem az oktatási reform elfogadásának évében kiadott miniszteri utasítás alapvető elvei, normái. Mai szemmel talán kissé elvontaknak tűnnek ezek a nevelési elvek, de a konszolidáció viszonyai között elengedhetetlen egyértelműség érdekében szükséges volt ezeket újra fogalmazni. Mindezt csak azért mondom el, hogy érzékeltessem: ennek a korszaknak volt pedagógiai, nevelési platformja.

(Folytatjuk.)